

ТҮРК ТИЛДҮҮ ӨЛКӨЛӨРДҮН ПАРЛАМЕНТТИК АССАМБЛЕЯСЫ

ЭКОНОМИКАЛЫК КЫЗМАТТАШТЫК БОЮНЧА КОМИССИЯ

ТОГУЗУНЧУ ЖЫЙЫН

Нур-Султан, 2022-жыл 20-май

“ПАНДЕМИЯДАН КИЙИНКИ ЭКОНОМИКА: ЧОБТУ МАМЛЕКЕТТИК КОЛДОО”

ОТЧЁТ

I. КИРИШМЕ

Дүйнөнүн көпчүлүк өлкөлөрүнүн экономикасы чакан жана орто бизнестин (ЧОБ) өнүгүшүнө жана туруктуулугуна байланыштуу. Өлкөлөрдүн ИДПсындагы чакан жана орто бизнестин үлүшү 20-60%ды түзөт. 2030-жылга чейин 60 миллионго жакын жумуш орун керек болору болжолдонууда жана азыр 10 жумуш орундун 7си чакан жана орто бизнес тарабынан түзүлгөн.

Пайда менен чыгымдардын рентабелсиз ара катышы өлкөдөгү бейформалдуу же көмүскө экономиканын өсүшүнө таасирин тийгизет. Ошондой эле жагымсыз салык жана бажы жүктөрү, толук кандуу социалдык кепилдиктердин төмөн деңгээли, экономикалык ишмердүүлүктүн өзгөчө шарттарын билбегендиги жана башка себептер бар.

Өнүккөн жана эффективдүү чакан жана орто ишкердик иш менен камсыз кылуу аркылуу жакырчылыкты жоюу (G1), иш менен камсыз кылуу аркылуу ачарчылыкты жоюу (G2), бизнеске аялдардын катышуусу менен гендердик теңчилик (G5), татыктуу жумуш сыяктуу кирешелерди жаратат жана ошого жараша экономикалык өсүшкө алып келет (G8), экологиялык долбоорлорго чакан жана орто ишканалардын

катышуусу (G3, G6, G7, G9, G12, G13) сыяктуу маанилүү глобалдык максаттарга жетүү менен шайкеш келет.

Чакан жана орто бизнестин прогрессивдүү жана туруктуу иштеши мамлекеттик колдоо сыяктуу баалуу жана маанилүү факторго байланыштуу: финансылык, консультациялык, адвокаттык жардам, салыктарды кыскартуу жана түрдүү преференциялар, жеңил каттоо ж.б. жана айтылгандын баары мыйзам алкагында бекемделиши керек.

Экономикада узакка созулган стагнацияга жол бербөө үчүн көйгөйлөрдү эң биринчиден түшүнүүдөн баштап, тиешелүү чечимдерди кабыл алуу процесси аркылуу чакан жана орто бизнеске мүмкүн болгон жардамга чейинки бардык деңгээлдеги чараларды көрүү зарыл.

II. МҮЧӨ ӨЛКӨЛӨРДӨ ЧАКАН ЖАНА ОРТО ИШКЕРДИКТИН ӨНҮГҮҮСҮ

АЗЕРБАЙЖАН

Министрликтерден тышкары Азербайжанда чакан жана орто ишкердикти өнүктүрүүнү жана көмөк көрсөтүүнү колдоо боюнча жоопкерчилик Азербайжан Республикасынын Чакан жана орто бизнестин өнүктүрүү агенттигине (КОВИА) жүктөлгөн.

Азербайжандын өлкөнүн мунай эмес ИДПсындагы бүгүнкү күндө чакан жана орто бизнестин үлүшү дээрлик 24% түзөт. Азербайжан Республикасынын аймактарын социалдык-экономикалык өнүктүрүү боюнча мамлекеттик программага ылайык, 2023-жылга карата ИДПдагы чакан жана орто бизнестин үлүшүн дагы 15%га ашык көбөйтүү пландаштырылууда.

2020-жылы чакан жана орто ишканаларда дээрлик 350 миң адам жумуш менен камсыз болгон.

Ликвидацияланган жана жаңыдан ачылган чакан жана орто ишканалардын санындагы айырма жаңы ачылгандардын пайдасына айырмаланат. Пандемия күчөгөн 2020-жылы учурда жабылган чакан жана орто ишканалардын саны 2019-жылга караганда азыраак болгон: тиешелүүлүгүнө караганда 22571 менен 30483.

Пандемиянын 2020-жылында Азербайжанда 316 миңден ашык чакан жана орто ишканалар активдүү болгон. 2019-жылга салыштырмалуу бул 45000 көп.¹

¹ The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan (SSCRA) - <https://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship/?lang=en>

Ковид-19 пандемиясы жана 44 күндүк согуш өлкөдөгү санариптештирүүнүн өнүгүшүнө түрткү берди. Пандемияга адаптациялоо жана Азербайжандын социалдык-экономикалык турмушун турукташтыруу үчүн ар кандай долбоорлор киргизилип, ишке ашырылган. «Акылдуу шаар» жана «Акылдуу айыл» долбоорлору жана аларды Карабах аймагында ишке ашыруу шаарды/айылдарды башкаруу үчүн маалыматтык жана коммуникативдик технологияларды интеграциялоо процессине өбөлгө түзөт. «Акылдуу айыл» долбоорлорун ишке ашыруу бир эле учурда бир нече маселелерди чечет: ички миграцияны азайтуу; айылдардын урбанизациялоосун алдын алуу, ошону менен туруктуулукту сактайт; шаарларда жана айылдарда кызмат көрсөтүүнүн теңдемеси; заманбап технологияларды колдонуу менен акылдуу айыл чарбасын алдыга жылдыруу; айылдардагы жашоо деңгээлин жогорулатуу; жумуш менен камсыз кылуу. Мындан тышкары, өлкөнү 2030-жылга чейин өнүктүрүү Стратегиясына ылайык, КОВИА жана мамлекеттик структуралар аймактарда чакан жана орто ишкерлерге санариптик технологияларды өз бизнесине киргизүүгө жана колдонууга көмөктөшүү борборлорун ачууда.

Микро жана чакан бизнести өнүктүрүүгө көмөктөшүү максатында Азербайжандын Министрлер Кабинети Салык Кодексине өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө жобону бекитти (Азербайжандын Министрлер Кабинетинин 2021-жылдын 29-январындагы № 20 токтому). Бул жобо старт-ап критерийлерди эске алуу менен бирге бизнес жүргүзүүдө инновацияларды киргизген ишкердиктерди 3 жылга чейин киреше салыгынан бошотот. Бир жылдын ичинде дээрлик 40 ишкер КОВИАдан старт-ап сертификатына ээ болушту.²

Өлкө боюнча ЧОБ өнүктүрүү 21 борбор ачылган³. Ушундай борборлорду Карабах аймагында да ачылышы пландаштырууда. Карабахта бизнес жүргүзүү жана аны калыбына келтирүүгө катышуу үчүн КОВИАга миңге жакын долбоор арыз берилген: 27% курулуш, 27% соода жана тейлөө, 20% өнөр жай, 18% айыл чарба, 8% туризм, саламаттыкты сактоо, билим берүү, маданият сыяктуу долбоорлор ж.б.

Мамлекеттик жана анын мекемелеринин чакан жана орто бизнести өнүктүрүүгө кошумча колдоосу микро, чакан жана орто ишкердикти өнүктүрүүгө багытталган билим берүү, илим жана илимий долбоорлорго каржылык бөлүү болуп саналат.

² <https://report.az/ru/biznes/v-azerbajdzhane-eshe-chetyre-predprinimatelja-poluchili-startap-sertifikaty/>

³ <https://www.trend.az/business/economy/3468220.html>

Азербайжанда юридикалык жак эмес ишкерлердин арасында 21%дан бир аз ашыгы жеке ишкерлери аялдар. Аялдардын ишкердигин колдоо программаларды жана пландарды иштеп чыгуу менен гана өкмөттүк деңгээлде эмес, ошондой эле KOBIA, USAID, ЕБ жана башкалардын практикалык иштери менен ишке ашырылууда. Бизнес жүргүзүү боюнча инновациялык консультацияларды берүү аркылуу аялдардын соодага катышуусун жогорулатууга багытталган “Аялдардын улуттук бизнес күн тартиби” жаңы платформасы түзүлдү. Аялдардын ишкердиги жылдан-жылга өнүгүп, пандемия учурунда аялдардын бизнесте иштегендердин саны көбөйүп, Аялдардын ишкердигин өнүктүрүү Ассоциациясы өнөктөштөр менен кызматташуу боюнча 47 меморандумга кол койду.

КАЗАКСТАН

Казакстанда 1,3 млн. ашыгы менен ЧОБ субъектилери бар⁴. 2020-жылы (пандемия чектөөлөрүнүн себебинен эң оор жыл) Казакстанда ЧОБтун саны 27 миң субъект менен көбөйдү.⁵

Акыркы беш жылда өлкөнүн ИДПсында чакан жана орто бизнестин үлүшүнүн 1-1,5% чегинде өсүү тенденциясы байкалууда. Акыркы үч жылда ИДПдагы чакан жана орто бизнестин үлүшү 31,7% менен 38,2%⁶ арасында болгон, 2025-жылга чейин 35%га чейин көбөйтүү пландаштырылууда.

Чакан жана орто бизнесте 3,47 млн адам иштейт, алардын үчтөн бири Алматы жана Нур-Султан шаарларында.

Кичи жана орто бизнеске жардам катары Казакстан мамлекетинин тарабынан каржылык жана финансылык эмес колдоо көрсөтүлгөн. 2020-жылы салык жүгүн төмөндөткөн жана каржылоонун жеткиликтүүлүгүн жеңилдеткен анти-кризистик иш-чаралардын 3 пакети ишке ашырылды. Улуттук экономика министрлигинин маалыматы боюнча, мамлекеттин эсебинен бизнести колдоо үчүн 1 трлн. теңге бөлүндү.⁷ Микро жана чакан бизнес 2020-жылдын январынан тарта үч жылдык мөөнөткө киреше салыгын төлөөдөн бошотулду.

2020-жылы пандемиянын кырдаалында Казакстандын ИДПсы болжол менен 170 миллиард долларды түзсө, мамлекеттик колдоосу

⁴ Bureau of National statistics of Kazakhstan - <https://stat.gov.kz/official/industry/139/statistic/7>

⁵ Ibid

⁶ Ibid

⁷ National Chamber of Entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan - <https://atameken.kz/ru/news/43103-kak-gosudarstvo-podderzhivaet-biznes>

менен жана экономикага кийлигишүүнү ишке ашыруу менен 2021-жылы ИДП 4%га жогорулады. Бир жылдын ичинде ИДПнын өсүшү 6,8 млрд долларды түздү, анын арасында 2,16 млрд доллар бул Казакстандын экономикасындагы чакан жана орто бизнестин үлүшү.

2020-жылдын аягында чакан жана орто бизнесте иштегендер 2,3%га азайып, 3,4 млн адам түздү.

Пандемия Казакстандагы чекене соодалык электрондук коммерциянын өнүгүшүнө түрткү берди жана аны 93% чейин жогорулатты, ал эми рынок күнүмдүк турмуш-тиричилик товарларына жана тамак-ашка олуттуу түрдө жаңы багыт алды. Бул керектөөчүлүк адат карантинден да кийин туруктуу жана улам болуп калды.⁸ Киреше пайдага багытталган ишкерлер жаңы иштелип чыккан тиркемелерди жана технологияларды ишке киргизип курьердик кызмат чөйрөсүн кеңири өнүктүрүп башташты.

Санариптик технологияларды ишке ашыруу жана аларды кеңири колдонуу ТүркПА мүчө мамлекеттердин арасында Казакстан өлкөсүндө эң өнүккөн.

2020-2021-жылдар аралыгында бизнес үчүн электрондук кызматты колдонуу 66%дан 97,5%га чейин чукул жогорулатуу болду.⁹ «DAMU» Ишкердикти өнүктүрүү фондунун ролу Казакстанда чакан жана орто бизнесте колдогон негизги актору бири болуп саналат.

Экономикалык иштин жана күнүмдүк турмуштун бардык тармактарын санариптештирүү беш бөлүккө багытталган «Санариптик Казакстан» Мамлекеттик программасынын алкагында ишке ашырылууда. Аталган багыттар: экономиканы санариптештирүү; электрондук өкмөткө өтүү; санариптик Жибек жолун ишке ашыруу; адам потенциалын өнүктүрүү; инновациялык экосистеманы түзүү.¹⁰

«Бизнес жол картасы – 2025» насыянын көлөмүн 5 жылдык субсидиялык мөөнөт менен 7 млрд. теңгеге көбөйтүүдө, тармактык чектөөлөр да алынды.

Казакстанда жалпы калктын 51% аялдар, ал эми иштегендердин үлүшүндө алар да дээрлик жарымын 49% түзөт. Ошол эле учурда ИДПга аялдардын ишкердигинин салымынын үлүшү 39% түзөт.¹¹

2020-жылдын ноябрь айында Казакстан БУУнун Аялдар уюмунун аткаруучу кеңешине шайланган. Бир жыл мурун БУУнун Аялдар

⁸ <https://kapital.kz/business/91800/kak-pandemiya-transformiruyet-rynok-e-commerce.html>

⁹ <https://kapital.kz/finance/102607/mery-gospodderzhki-msb-cherez-fond-damu-otsifrovany.html>

¹⁰ Digital Kazakhstan - <https://digitalkz.kz/napravleniya-programmy/>

¹¹ DAMU - https://damu.kz/news/detail.php?ELEMENT_ID=28925

уюмунун Нью-Йорктогу штаб-квартирасы ДАМУ Фонду Аялдардын укуктарын кеңейтүү принциптерин колдоо билдирүүсүнө кол коюуга макул болгон. Бул документке Google, Citigroup Inc., Nasdaq, PwC, Ernst & Young жана Coca-Cola сыяктуу 2639 компания кол койгон.

Казакстандын экономикасынын гендердик түзүмүн анализи салттуу түрдө аялдардын бизнеси катары саналган тармактарда аялдар үстөмдүк кылышын көрсөтөт: билим берүү (67%), саламаттыкты сактоо (53%), соода (54%).

Кыймылсыз мүлк менен иштөө (61%), турак жай жана коомдук тамактануу кызматтары (58%) тармактарда аялдар бекем позицияларды ээледі. Ошол эле учурда бизнес айымдар эркектерди катары салттуу деп эсептелген тармактарда: өнөр жайда (30%), байланышта (38%), курулушта (23%) жана транспортто (19%) көбүрөөк орундарды ээлеп алууда.

АӨБ, ЕРӨБ мамлекеттик программаларынын жана каржылык программаларынын колдоосу менен бизнести өнүктүрүү үчүн каржылык колдоо алган бардык ишкерлердин 57% ишкер аялдар болгон.

КЫРГЫЗСТАН

Кыргыз Республикасында 900 миңге жакын чакан жана орто бизнестин субъекттери бар. Пандемия учурунда чакан жана орто бизнестин субъекттеринин санынын өсүшү 2% түздү, ал эми субъектилер 16 миңге чейин көбөйдү.¹²

Кыргызстанда 2020-2021-жылдары өлкөнүн ИДПсындагы чакан жана орто бизнестин үлүшү 37%дан 42%га чейин өстү¹³ жана убакыттын өтүшү менен анын өсүшү улана берет, экономиканын 3,6%га жалпы өсүшү менен¹⁴.

Чакан жана орто бизнес ишканалар Кыргызстандын экономикалык ишмердүүлүк менен алектенген калкынын дээрлик 21%, бул эмгекке жарамдуу калктын 14%зы үчүн иш берүүчү болду, чакан жана орто бизнесте иштеген 520 миң адамды түздү¹⁵.

Covid-19 пандемиянын себебинен чакан жана орто бизнестин жана экономиканын жабыр тарткан тармактарын колдоо максатында Кыргыз Республикасынын Өкмөтү жана Жогорку Кеңеши тараптарынан

¹² National Statistic Committee of the Kyrgyz Republic (NSCKR) SME – <http://www.stat.kg/ru/statistics/maloe-i-srednee-predprinimatelstvo/>

¹³ Ibid

¹⁴ NSCKR GDP- <http://www.stat.kg/ru/news/po-itogam-2021-goda-otmechen-rost-valovogo-vnutrennego-produkta/>

¹⁵ NSCKR SME

пандемияга туруштук берүү Планы иштелип чыгып, бекитилип, ишке ашырылган, аталган иштер дагы деле уланууда. Бул план төрт пакетти камтыган:

- ишкердикти текшерүүгө убактылуу мораторий (анын ичинде бардык салыктарды жана кредиттерди төлөөнү кечки бир мөөнөткө жылдыруу);
- Бишкек шаарында “бир терезе” системасы менен Ишкердикти тейлөө борборун (ИТБ) ачуу; кийинчерээк ушул эле борборлор Кыргызстандын башка шаарларында да ачылат;
- бизнеске уруксат берүүчү документтердин маалыматтык порталын ишке киргизүү;
- 2022-2026-жылдарга аялдардын ишкердигин колдоо боюнча улуттук программаны иштеп чыгуу жана кабыл алуу.

Улуттук (Борбордук) банктан айыл чарба, өндүрүш жана аялдардын ишкердигине атайын кызматтарды жана насыяларды берүү үчүн банктарга кошумча капиталдаштыруу катары 4 млрд. сом бөлүндү.

Практикалык иш-чаралардын натыйжасында мамлекеттик бюджеттин кирешеси (2021-жылдын 10 айында) 164,1 млрд сомду түзүп, 3,7 млрд сомго профицитти түздү (2020-жылдын тийиштүү мезгилинде бюджеттин тартыштыгы 16 млрд сомду түздү).

2020-жылдын 1-январында Кыргыз Республикасынын жаңы Салык кодекси иштелип чыгып, кабыл алынып, күчүнө кирди. Бизнесин көмүскө жана бейформалдуу экономикадан чыгышы күтүлүүдө.

Экономиканы көмүскөдөн чыгаруу боюнча, бул болжол менен 20-25% түзөт, бир нече изилдөөлөр жүргүзүлдү жана аны (экономиканы) көпчүлүк кызматкерлер менен иш берүүчүлөр үчүн формалдуу кылуу.¹⁶ Көмүскө соодагерлердин 64%ын формалдуу экономикага чыгаруусу мамлекеттик бюджеттин кирешесин көбөйтөт.

Өз бизнесин сактап калуу үчүн чоң компаниялар өз продукциясын чакан бизнеске (айрыкча тамак аш тармагында) бекер жеткирип турушкан. Чоң компаниялардын бул кошумча жардамы чакан бизнес субъекттери үчүн кошумча капиталды үнөмдөөгө жардам берди.

Айрым тигүүчү фабрикалары бир жолу колдонуу беткаптарды жана бир колдонуу жеке коргоочу костюмдарды тигүү үчүн өндүрүшүн жаңыдан профилдештирген. Мындан тышкары бул максаттарда жаңы заводдор ачылган. Бул өндүрүштүн болжолдуу кубаттуулугу жылына

¹⁶ Dr. Kanat. Tilekeev, June 2021 - <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/bischkek/18023.pdf>

100 миллион масканы түзөт. Чакан тигүүчү фабрикалары кооздом (дизайнердик) маскаларды тигип башташты.

Билим берүү платформаларын жана чекене соода үчүн электрондук коммерцияны тууралоого жардам берүү үчүн IT чөйрөсүндө көптөгөн жумуш орундар жана иштер түзүлдү.

Ички жана эл аралык жеткирүү кызматтары абдан керектүү болду жана логистикалык бизнестин жаңы башталышы ишке киргизилди.

Covid-19 инфекциясынын жайылышын алдын алуу боюнча белгилүү эрежелерди сактоо менен Кыргызстан ТүркПА мүчө мамлекеттердин арасында туризм үчүн чек арасын толук ачып, өлкөгө эч кандай чектөөсүз кирүүгө уруксат берген өлкөлөрдүн бири болгон. Ушул менен да бирге жаңы жагдайлар туризм чөйрөсүн эл аралык туризмден ички туризмге багыттанды.

Кыргызстандын 2019-2023-жылдарга санариптик стратегиясына ылайык ченемдик-укуктук документтер кабыл алынды, алардын бири “Электрондук соода жөнүндө” мыйзам. Буга кошумча өкмөттүк түзүмдөр жана Жогорку Кеңеш “Санариптик кодексти” иштеп чыгуу жана кабыл алуу ишин жүргүзүп жатышат.

Санариптештирүүнү өнүктүрүү – өлкөнүн экономикасы үчүн чакырык жана пайда болуп саналат. Бул процесстеги салым жана кандайдыр прогресс Кыргызстандын экономикасын жана ЧОБту рынокто атаандаштыкка жөндөмдүү болууга жана улуттук экономиканы коргоо муктаждыктарын аткарууга жардам берет.

2021-жылдын аягында 2022-2026-жылдарга карата аялдардын ишкердигин колдоо жана өнүктүрүү программасы кабыл алынган. Программаны ишке ашыруу каржылык ресурстарга жеткиликтүүлүктү, бизнес жүргүзүү боюнча коучинг курстарын жана ишкер аялдардын санын көбөйтүүнү камтыйт. Аялдардын Бизнес Ассоциациясы программанын маалыматтык кампаниясын өлкөнүн бардык аймактарында, өзгөчө айыл аймактарында баштаган.

ТҮРКИЯ

Чакан жана орто ишканалар Түркиядагы бардык ишканалардын дээрлик 91,9% түзөт. 2020-жылдын орто ченинде Түркияда чакан жана орто ишкерлердин субъекттеринин саны дээрлик 2 миллион субъекттин деңгээлине жеткен.

Түркиянын Палаталар жана биржалар биримдигинин (ТОВВ) баалоосуна ылайык, учурда чакан жана орто бизнестин үлүшү ИДПнын

62%га жеткен жана анын өсүп, ири өндүрүшкө интеграцияланышы болжолдонууда.

TOBB маалыматы боюнча, өлкөдөгү чакан жана орто бизнестин жалпы жүгүртүүсү болжол менен 645 миллиард доллар.

Өлкөдөгү жалпы жумуштуулуктун болжол менен 74% чакан жана орто ишканалардын үлүшүндө.

Жабылган жана банкротко учураган чакан жана орто ишканалардын конкреттүү саны боюнча маалымат жок, бирок жалпыга маалымдоо каражаттарынын айтымында 2020 жана 2021-жылдары 200 000 чакан жана орто бизнес субъекттери жабылды жеген маалымат бар. Өлкөдөгү жалпы активдүү 3,2 млн. чакан жана орто ишканаларга¹⁷ салыштырганда, ал бардык чакан жана орто ишканалардын 6,3%га жакынын түзөт. Бизнестин жабылышынын себеби ар кандай болушу мүмкүн: туура эмес башкаруудан жана дал келүүгө чейин.

Түркия өкмөтү Covid-19 пандемиясы учурунда экономикасын колдоо үчүн ИДПнын 14% деңгээлинде каржылык жардам бөлгөн.

Covid-19 эпидемиясы менен күрөшүүгө байланыштуу саламаттыкты сактоо жана гигиена продукцияларын чыгарган чакан жана орто ишканаларга мамлекеттик каржылык колдоо көрсөтүлдү.

Кошумчалай кетсек, Түркиянын Өнөр жай жана технология министрлиги пандемияга реакция катары ПРООН менен биргеликте пандемиянын себебинен чыккан экономикалык көйгөйлөрдү аныктоо жана жоюу боюнча долбоорлорду ишке ашырган (2020-2021). Долбоорлор экономиканын 25 морт секторун аймактар боюнча изилдөөнү, талдоо отчетун даярдоону, кризиске каршы кадрлардын потенциалын жогорулатуу үчүн чакан жана орто ишканалардын техникалык мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүүнү камтыды, бизнести санариптештирүү жөнүндө бизнести өнүктүрүү боюнча кызматтарды көрсөттү жана бул санариптештирүү менен консультация кызматтарга 530 ишкана камтылган.

2019-жылга салыштырганда бизнестеги жана күнүмдүк жашоодогу санариптештирүү 2020-жылы өлкөнүн санариптик трансформация боюнча индексин 2,94төн 3,06га чейин жогорулатты.

Пандемия жана жаңы шарттарда бизнести жүргүзүүдө электрондук сооданы кеңири жайылтууга жана ал үчүн санариптик платформаларды колдонууга басым жасалды (2020-жылы электрондук коммерциянын өсүшү 66% - 32 млрд АКШ долларын түздү

¹⁷ <https://www.tobb.org.tr/KobiArastirma/Documents/SMEs%20of%20Turkey%20Report%202020.pdf>

2019-жыл менен салыштырмалуу дээрлик 52%га өстү)¹⁸. Түркиянын өкмөтү санариптештирүү процессин өнүктүрүү үчүн дээрлик 700 долбоорду колдоо үчүн 274 миллион лира (болжол менен 39 миллион доллар) бөлгөн айрыкча өнөржай секторуна, анткени ал өлкө экономикасынын дээрлик 1/3 бөлүгүн ээлейт.

2020-жылы электрондук коммерция секторунун болжол менен 50%га өсүшү жана 2021-жылдын биринчи жарымында 75%га өсүшү электрондук коммерция секторунун орто эсеп менен 10 миллиард TL (болжол менен 1,4 миллиард доллар) инвестиция салганына алып келди.

Бул ошондой эле Түркияда дүңүнөн баштап глобалдык энергетика системасында аналитикалык куралдары бар платформага чейин жаңы стартаптарды ишке ашырууга алып келди.

Пандемия учурунда IT-технологияларды жана аралыктан иштөөнү колдонгон мындай инновациялык мамиле инвестицияларга, жаңы жумуш орундарына мүмкүнчүлүк түзүп, экономикага оң жылыштарды алып келет.

Жогоруда айтылган бардык чаралар жана башка көптөгөн чаралар Түркиянын экономикасынын өсүшүнө алып келди. Ал эми Түркиянын статистикалык институтунун (TUIK) маалыматы боюнча, өлкөнүн ИДПсы 2021-жылы 11%га өскөн (учурдагы баалардын эсеби менен).¹⁹

Экономиканы санариптештирүүдө өзгөчө МКТнын уюштуруу моделдерине тийгизген таасиринин жогорулашы байкалат²⁰ жана бул бизнестин өнүмдүүлүгүнүн өсүшүнө шарт түзгөн заманбап санариптик технологияларды башкаруу процессине киргизүүнүн көрсөткүчү.

Түркиянын мамлекеттик органдары, өзгөчө Чакан жана орто ишканаларды өнүктүрүү жана колдоо башкармалыгы (KOSGEB) чакан жана микробизнестерге тез жардам көрсөтүү боюнча программаларды иштеп чыгышкан. Ишке ашырылып жаткан программалардын алкагында иштеп жаткан жумуш орундарын сактап калуу гана эмес, өзгөчө өндүрүш тармагында иш менен камсыз кылуунун өсүшү да каралган²¹.

¹⁸ Xinhua.net: Roundup: Turkey's e-commerce sector hits new heights amid COVID-19 pandemic - <https://inlnk.ru/yOK6j7>

¹⁹ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Quarterly-Gross-Domestic-Product-Quarter-IV:-October-December,-2021-45548>

²⁰ <https://www.tubisad.org.tr/en/news/detail/TUBISAD-announces-Turkeys-digitalization-grade/132/2800/0>

²¹ KOSGEB - <https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/detay/7579/proje-ozeti>

Мамлекеттик программалардын алкагында аялдардын ишкердигин колдоо да негизги орунду ээлейт жана аялдар жетектеген чакан жана орто ишканалар мамлекеттен 40% кошумча каржылык колдоо алышат.²²

Түркияда чакан жана орто бизнести өнүктүрүүнү колдоо боюнча өкмөттүн аракеттеринин кайра жанданышы бизнестин мамлекеттик сектор жана атайын агенттиктер менен тыгыз кызматташуусунан көз каранды, алар каржылык колдоону гана эмес, бизнести башкаруу боюнча консультацияларды да беришет.

Чакан жана орто ишканалардын инновациялык ишмердүүлүгү көбүнчө мамлекет тарабынан каржылык жана консультациялык колдоолордун туруктуулугунан көз каранды. Туруктуулуктун коопсуздугу - өнүгүүнүн жана экономикалык өсүштүн да кепилдиги.

III. КОРУТУНДУ

Көптөгөн өлкөлөр, анын ичинде ТүркПА мүчө мамлекеттер дагы пандемиянын кризиси себебинен өз мамлекеттеринин экономикасын колдоо үчүн Эл аралык Валюта Фонду (ЭВФ) жана Дүйнөлүк Банктан (ДБ) каржылык колдоо алышкан. Бир гана ЭВФ мүчө мамлекеттерге 110 млрд. АКШ доллары бөлүнгөн.

Чек аралардын жабылышы жана болгон карантиндер баардык мамлекеттерге, өзгөчө өнүгүп келе жаткан мамлекеттерге, алардын алсыздыгын жана товарлардын импортунан күчтүү көз карандылыгын көрсөттү. Бул жагдайлар өлкөлөрдү өз экономикалык саясатын кайра карап чыгууга түрттү.

Пандемия учурунда ички керектөөлөрдү канааттандыруу үчүн иштеп жаткан өндүрүштөр бизнесин жаңы профилге өзгөртүү. Бул болсо чакан жана орто бизнестеги импортту алмаштыруунун негизги шарты.

Бизнеске жана анын субъекттерине мамлекет тарабынан даректүү атайын колдоо анын айкын оң натыйжаларын кепилдейт. Бизнеси микрокредиттер менен колдоо жана өндүрүлгөн продукцияны сатуунун логистикалык жолдорун түзүү жана аны экспортко чыгаруу мамлекеттердин экономикасынын микро жана макроэкономикалык көрсөткүчтөрүн жогорулатат.

²² KOSGEB - <https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/destekdetay/1233/kobi-finansman-destek-programi>

Тиешелүү инфраструктуранын жана кызматтардын жетишсиздиги өлкөлөрдө туристтик потенциалдын өнүгүшүнө тоскоол кылат.

Пандемия жана анын таасирлери санариптештирүү процесстерин жана ички экономикалык ишкердикти алдыга жылдырды.

Улуттук мыйзамдарга киргизилген өзгөртүүлөр жана толуктоолор бизнес жүргүзүүнү жеңилдетүү боюнча чаралар аны убактылуу эмес, туруктуу негизде жүргүзүүгө мүмкүн экендигин чагылдырды. Бизнеске көбүрөөк жеңилдиктер берилсе, бизнестин көбү көмүскөдөн чыгып, андан кийин бюджетке көбүрөөк киреше да түшөт.

Электрондук коммерциянын өсүшү байкалууда, бул укуктарды жана кызыкчылыктарды камсыз кылуу, бардык субъекттердин жоопкерчилигин камсыздоо үчүн Өкмөттөн тийиштүү реакцияны талап кылат.

Пандемиядан кийин экономиканын жана бизнестин өнүгүшү 4.0 Өнөр жай революциясы менен байланышкан. Жаңы технологиялар, заманбап санариптик жабдуулар жана кызматтар бизнес-процесстин натыйжалуулугун жогорулатууга, экономикадагы коррупциянын деңгээлин төмөндөтүүгө, экономиканы санариптештирүү жана автоматташтырууга тийиш.